

TRADUIR, DEGLUTIR, HOMENATJAR: LIMA BARRETO EN CATALÀ

Lima Barreto (2017).
El trist final d'en Policarpo Quaresma
Trad. de Josep Domènech Ponsatí
(Martorell: Adesiara)

La literatura brasilera clàssica té uns quants imprescindibles traduïts al català, de Machado de Assis (molt ben representat, si més no pel que fa a les novel·les) a Clarice Lispector (però només dues o tres novel·les i algun conte infantil); de Jorge Amado (tres grans novel·les, però només tres) a Graciliano Ramos (una sola novel·la, però immensa, i no pas precisament en extensió) o a Rubem Fonseca (amb un dels llibres de contes més emblemàtics de l'autor, i res més). Sense oblidar-nos del genial João Guimarães Rosa i la magistral traducció de l'obra mestra *Gran Sertão: riberes* (la redundància és imprescindible: dos mestres, Guimarães Rosa i Xavier Pàmies). Però és evident que hi falten moltíssimes plomes extraordinàries: no hi ha res dels grans «modernistes» Mário de Andrade, Oswald de Andrade, Manuel Bandeira i Carlos Drummond de Andrade. Res de grans novel·listes com Rachel de Queirós, Érico Veríssimo, João Ubaldo Ribeiro o Luiz Ruffato, o de poetes com Hilda Hilst, Paulo Leminski, Cecília Meireles o Mário Quintana. La llista podria ser molt llarga, perquè no és pas per falta de talent que la literatura brasilera arriba més aviat poc a les nostres llibreries.

Una de les raons és una mena de fat: les cases editorials catalanòfones creuen que les lletres brasileres «no venen». Potser és que el nostre interès pel Brasil s'esgota en els clàssics estereotips de futbol, carnaval i batucades, i la literatura no encaixa en aquest imaginari. Sigui com sigui, per sort encara hi ha de tant en tant algun editor que es deixa seduir per la qualitat literària provinent de llengües i espais que no es venen sols, és veritat, però que valen molt la pena. Un de ben destacat pel que fa a les traduccions és l'editorial Adesiara, amb un catàleg impressionant que inclou literatures com la persa, sànscrita, grega clàssica i moderna, sueca, japonesa, asturiana i també, és clar, brasilera. L'any 2010 ja va publicar *Vides seques*, de Graciliano Ramos, traduïda per Josep

Domènec Ponsatí, i ara hi torna amb *El trist final d'en Policarpo Quaresma*, de Lima Barreto, del mateix traductor.

Lima Barreto és un autor que s'ha anat fent un lloc en el cànon. No sempre hi ha sigut, i una raó prou probable és que era mulato, venia de la classe baixa, defensava idees llibertàries i va tenir una vida torturada i destruïda per l'alcoholisme. *El trist final d'en Policarpo Quaresma* és la seva obra més reeixida. Segons el crític i escriptor Luís Augusto Fischer (2007: 80), Lima Barreto «fa servir una llengua que dubta entre el model normatiu, que l'autor rebutja per ideologia, i el model urbà popular, que encara no compta amb prou tradició literària per a donar-li seguretat narrativa», cosa que fins a cert punt en perjudica la lectura contemporània. I aquí es pot comprovar una de les virtuts de la traducció: aquest problema desapareix del tot en mans de Josep Domènec Ponsatí, que és capaç de reconduir l'aposta lingüística cap al seu terreny i llimar les tensions de l'original.

El trist final d'en Policarpo Quaresma es va publicar el 1911. És la història d'un funcionari públic fervorosament patriota que vol expurgar de modes estrangeres tots els costums dels brasilers (curiós objectiu, en un estat que no tenia ni cent anys i que s'havia format bàsicament d'alluvió poblacional vingut d'arreu, havia pràcticament exterminat les cultures indígenes i tenia una grandíssima població d'origen africà fruit del massiu tràfic d'esclaus). Proposa, per exemple, instaurar el tupí com a llengua oficial, conrear només productes autòctons o saludar els convidats a l'estil dels antics tupinambàs. Quan es produeix una revolta a la marina brasilera, corre a presentar-se voluntari per lluitar contra aquells revoltats traïdors a la pàtria, però aleshores descobreix en efecte fins a quin punt pot el patriotisme encobrir la injustícia, els baixos interessos i el crim més desprietat, i en canvi que útil que resulta per entabanar innocents i manipular eixelebrats.

Josep Domènec Ponsatí, el traductor, és molt més que un traductor del portuguès del Brasil. No parlem de la seva obra poètica (cinc llibres publicats en català, uns quants premis, incomptables poemes —tant en català com en portuguès— en revistes, blogs, plaquets i el que convingui), sinó de la seva tossuda i incansable promoció de la literatura brasilera a Catalunya. JDP, a més de traduir narrativa de primera categoria com aquesta novel·la de Lima Barreto (i Clarice Lispector, Josué Guimarães, Milton Hatoum, Marilene Felinto, Cristovão Tezza, Rubem Fonseca, etc.), ha donat a conèixer una gran quantitat de poetes brasilers a través de la seva *Antologia de poesia brasilera contemporània* (editada juntament amb Ronald Polito i publicada per 1984

el 2006). També ha publicat pel seu compte una bona colla (almenys quinze, que jo sàpiga) de plaquets amb traduccions dels poetes brasilers que més li agraden, rigorosament contemporanis però també algun clàssic com Drummond, Quintana o Hilst —malauradament, edicions de tirada i distribució molt restringides—, amb el segell Petits Furts de Sant Feliu de Guíxols. I no deixa mai de proposar a diferents editors, a vegades amb traduccions ja acabades o molt avançades, noves idees de publicació (ell mateix confessa que amb resultats irregulars: publicar és car i no n'hi ha prou amb oferir qualitat literària). JDP, com el personatge del gran conte de Rubem Fonseca «L'art de caminar pels carrers de Rio de Janeiro», no viu de la literatura, i per això es qualifica —antisolemne fins a l'extrem— com a «traductor de carmanyola».

Quina és la proposta traductora de JDP a *El trist final d'en Policarpo Quaresma*? Si fa no fa la mateixa que ha anat aplicant a les seves nombroses traduccions (no hi ha dubte que és el més prolífic i dedicat traductor del Brasil al català, i viceversa). JDP sintetitza la voluntat d'homenatge (mai no dissimula la seva fascinació per una cultura, la brasilera, que l'entusiasme) amb l'irreprimible impuls d'afegir valor literari al resultat final. I fer-ho des d'un arrelament lingüístic que combina la singularitat de l'individu artista amb una tradició orgullosa d'ella mateixa i sense complexos. I en aquest esquema, Lima Barreto no hi podria escaure millor. Perquè va ser un autor que va lluitar amb la llengua i, com dèiem, segons alguns crítics no se'n va acabar de sortir per manca de tradició literària del portuguès popular del Brasil (estigmatitzat en aquella època, a favor d'un model europeu estilitzat, però completament fals en boca dels seus personatges). El català no deixa de tenir, en certa manera, problemes semblants. No pas perquè tinguem un model lingüístic colonitzat (no en el sentit que el tenia el brasiler), sinó perquè la minorització i la interferència gairebé exclusiva del castellà ens aboquen també a una certa artificiositat i a la temptació del purisme. Però JDP sí que té recursos per resoldre aquesta tensió, perquè coneix molt bé els registres menys interferits i més populars del català oriental, i també coneix molt bé la tradició literària elitista («culta», que se'n sol dir, com si només hi hagués cultura lletrada). El poeta brasiler Ronald Polito diu de Domènec Ponsatí (a propòsit de la seva poesia en portuguès) que ha penetrat al brasiler per la porta del darrere. Certament, les portes del darrere són les que més l'interessen, també en català. Això combinat amb (en paraules de Polito parlant de poesia, però que crec que es poden aplicar —més indirectament, això sí— a la traducció) «l'opció per una antilfrica radical [...] articulada a una visió profundament negativa de l'experiència hu-

mana, però que troba un cert alleujament en l'autoironia». Al meu parer, paraules que escauen gairebé tan bé al traductor com a l'autor, un individu «fracturat, fracassat» (Polito de nou), com la personalitat poètica de JDP.

El traductor s'enfronta, doncs, a un text aparentment fàcil però d'una gran tensió pel que fa al model de llengua, i ho resol a la seva manera. No aposta per una actitud submissa davant del text, amb aquella reverència que sovint tenen les traduccions cap als «originals», assumint ja d'entrada la rendició amb el convenciment que per definició una traducció és una mala imitació. Però tampoc no se situa en la prepotència de l'amo d'una tradició literària autocomplaent: des del català això és gairebé impossible. Brasil batega en cadascuna de les línies del llibre, i al mateix temps hi batega tota la personalitat d'un poeta fascinat per la llengua, sobretot la llengua que parla la gent (la d'aquí i la d'allà). Fa la sensació que Domènech s'ha empassat la cultura i la llengua de Lima Barreto i, com un bon caníbal a l'estil d'Oswald de Andrade i Haroldo de Campos, n'ha fet carn de la seva carn. A la presentació del llibre a Girona, Domènech fins i tot va adoptar la veu de l'autor, com si fos el «cavall» (com en diuen del mèdiu al candomblé, la religió afrobrasileira) de Lima Barreto, però un cavall molt despert.

El resultat és una novel·la fascinant, amb una llengua lliure que tant incorpora algun «bueno» com recupera termes que potser no són populars a l'àrea metropolitana de Barcelona, però sí que ho són en altres contrades (sí, sí, això ho diu la gent, no pas els filòlegs), com «escotorits», «emperpalat» o «encabat». Termes, i també dites: «endavant les atxes», «suar la cansalada», «pesar figues» o «quedar-se de pasta de moniato». Potser aquest petit repertori pot fer la impressió que és un text espès, enfarfegat, massa autocomplaent amb la fascinació per la llengua. No és veritat: és un text natural, gens estrident, molt equilibrat, que ens ofereix ampliar les pròpies costures sense rebentar-nos-les i tornar-se incompreensible o llefiscós. Una traducció que llisca contínuament de l'òbvia naturalització o domesticació (en el paradigma de l'acceptabilitat, que diria Toury, i potser encara més enllà: ja hem esmentat la tendència canibalitzadora de JDP, que traduint escriu una bona novel·la en català) a l'homenatge a l'univers cultural, ben brasiler, de Lima Barreto. I tot sense ni una empipadora nota a peu de pàgina que demostrï com en sap el traductor de les coses del Brasil, que per a això ja tenim la Viquipèdia.

REFERÈNCIES

- FISCHER, Luís Augusto (2007). *Literatura Brasileira: Modos de Usar*. Porto Alegre: L&PM.
- POLITO, Ronald (2017). «Aquele paredão de lombadas ou Tudo é clichézento». *Zunai*, vol. 3, núm. 4 [en línia] [29 gener 2018]. <<http://zunai.com.br/tagged/poesia+zunai+vol3num4/page/4>>.

PERE COMELLAS CASANOVA
Universitat de Barcelona
perecomellas@ub.edu